

Harb-i Umûmî'de Osmanlı Devleti'nin İran Cephesi'nde Yaşadığı Bazı İstihbarat Zaafları

Some Intelligence Weakness of The Ottoman State Experienced at The World War I, The Iran Front

Mustafa ARIKAN*

Öz

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İran, güneyden İngilizlerin, kuzeyden Rusların işgâline uğramıştır. İran devletinin içinde bulunduğu askerî, siyasî ve toplumsal vaziyet, bu işgâlin gerçekleşebilmesinin en önemli sebebidir. İran'ın işgâl edilmesi Osmanlı Devleti açısından büyük bir askerî tehdit oluşturmaktadır. Bu sebeple söz konusu dönemde Osmanlı Devleti, İran'la yakından ilgilenen bir siyaset izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik bu siyaseti, sadece askerî kaygılardan ibaret olmamıştır. Halifeliğin nüfuzunu kullanarak önce İran'ın, sonra da İran üzerinden Afganistan ve Hindistan'ın savaşa katılması için çalışılmıştır. Ne var ki Almanların da büyük umutlarla desteklediği bu proje gerçekleşmemiştir. Başarısızlığın arkasındaki en önemli sebep, yapılan planlarla eldeki mevcut imkânların dengesizliği olmuştur. Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı yıllarında müttefiki Almanya'nın da desteğiyle İttihâd-ı İslâm politikası takip etmeye çalışan Osmanlı Devleti'nin, İran coğrafyasında yaşadığı birtakım zaafları konu almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İran, Birinci Dünya Savaşı, Cihat, İstihbarat

Abstract

During the World War I, Iran was exposed to an occupation from the south by the English and from north by the Russian. The most important reason for this occurrence is the military, political and social conditions in the Iran State. The fact that Iran was occupied was a big military threat for the Ottoman State. Therefore, the Ottoman State followed a close policy interested in Iran at the period. The policy of the Ottoman State for Iran did not consist of only military concerns. By using the power of the caliphate, firstly Iran and then Afghanistan and India were tried to be

* Okutman, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü

involved in the war. However, this project supported by the German with great expectations didn't come true. The most important reason behind of the failure was the imbalance between the plans made and the available capabilities. This study deals with some intelligence weakness which the Ottoman State trying to follow the policy of Ittihad-i Islam with the support of its ally, Germany, during the years of the World War I experienced in the Iran geography.

Key Words: Ottoman State, Iran, World War I, Jihad, Intelligence

Giriş

İki komşu devlet olan Osmanlı ve İran'ın Birinci Dünya Savaşı içindeki ilişkileri, tarihî açıdan oldukça ilgi çekici bir konudur. 1914 yılında ilk dünya harbi patladığında, Osmanlı ve İran, esas itibarla yayıldıkları coğrafyaların kaderlerini, birbirine benzer süreçler yaşayarak geride bırakmışlardı. Her iki devletin yaşadığı tarihî süreç de büyük ölçüde kendi inisiyatiflerinin ve toplumsal insicamlarının bir mahsûlü olmaktan uzaktı. Zira dünya ölçeğinde yaşanan gelişmeler, bu duruma müsaade etmeyecek bir tarzda ortaya çıkmıştı.

Dünyanın gördüğü bu ilk büyük savaşta Osmanlı Devleti, bir yandan kaybettiği gücünü yeniden elde edebilmek ümidi, diğer yandan –ve daha büyük oranda- uluslar arası dengenin kendi aleyhine bozulması korkusuyla hareket etmiş; şartların da zorlamasıyla Almanya'nın yanında savaşa dâhil olmuştur.¹

Bu büyük ve kanlı savaşta İran ise daha pasif ve tarafsız bir konumda kalmıştır. Ancak bundan, İran devletinin ve ülkesinin tamamen savaşın dışında kalabildiği anlamını çıkarmak mümkün değildir. Larcher, kitabının Harb-i Umûmî'de İran'a yönelik faslını açarken; bîtaraf, ulaştırılması zor ve kaynakları orta derecede olan İran'ın, muharip devletler arasında askerî olmaktan çok siyasî mücadelelere sahne olduğunu belirtir. İştirak eden kuvvetlerin mevcudunun az, muharebelerin nadir ve az kanlı, neticenin ise hemen daima menfî olduğunu belirten Larcher; İran üzerindeki mücadeleleri şu şâirane satırlarla özetlemektedir:

"... Zaman zaman Almanlar İskender-i Kebir'in izi üzerinden İran'ı dolaşmış, Ruslar Asyaî imparatorluklarından cenûba taşmış, İngilizler evvel emirde Hint sahrasını tevsi' ve bilâhare şark-ı karîbde çarlara

¹ Osmanlı idarecileri, devletin savaş hâricinde kalamayacağı konusunda tam bir ittifak hâlinde idirler. Bu duruma işaret eder mâlumat için bkz: Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.120 vd.; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, I. Cilt, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.23. Konu hakkında Mustafa Kemal'in mütalaaları için bkz: Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.32 vd.

*halef olmak için İran'ı kat etmişlerdi. İran, hassaten Osmanlı ittihâd-ı İslâmcılığının Asya müslümanlarını cihad-ı mukaddese sürüklemek için geçmeye teşebbüs ettiği bir köprü ve Türk-Tatar kitleleriyle iltisak peyda etmek için yürümeye gayret ettiği bir yol olmuştur.*²

Larcher'in ortaya koyduğu bu ifadeler, hakikati tam anlamıyla yansıtır niteliktedir. Gerçekten de İran, Harb-i Umûmî yıllarında, üzerinde büyük siyasî mücadelelerin verildiği bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, bu coğrafya üzerindeki menfaat hesapları, çoğu kez müttefik devletleri dahi karşı karşıya getirmiştir. Bu uğurda İran'daki çeşitli kişi ve gruplar üzerinden, adeta bir satranç tahtasındaki hamleler misali, siyasî manevralar yapılmıştır.

Osmanlı Devleti açısından “Cihâd-ı Mukaddes”in ilk tatbik sahası ve Hindistan'a kadar uzanan yolun başlangıcı olması hasebiyle İran, çok önemli bir konumdadır. Binaenaleyh bu coğrafyada Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca siyasî, diplomatik, askerî ve istihbarî pek çok konuda sürekli bir biçimde faaliyet hâlinde olduğunu söyleyebiliriz. İşte bu çalışma ile ortaya konulmaya gayret edilecek olan ana mesele, İran devletinin etkisiz kaldığı bu coğrafyada etkinlik kurmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin yaşadığı birtakım zaaflara, bilhassa Osmanlı arşiv vesikalarına istinaden işaret etmek olacaktır.

Savaş Öncesi İstihbarat Raporlarına Göre İran'ın Askerî Gücü

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde İran'da, Şevket Süreyya Aydemir'in “monarşik anarşi”³ olarak tanımladığı bir idare söz konusudur ve İran toplumsal olarak hâlâ bir “kabileler federasyonunu” andırmaktadır.⁴ Şiîlik ve Şiî ulemâ, bu toplumsal yapı içinde etkili ve dikkate alınması gereken faktörlerden biridir. Devlet otoritesinin son derece zayıf kaldığı İran, bu dönemde ekonomik olarak büyük devletlerin kontrolü altında görünmektedir. Askerî ve siyasî olarak ise iki büyük gücün, İngiltere ve Rusya'nın boyunduruğu altına girmiş bulunmaktadır. Ülkenin güneyi İngiliz, kuzeyi Rus nüfuz bölgesi olarak belirlenmiştir.⁵

Genel itibarla böyle bir görüntü arz eden İran hakkında, savaş öncesinden başlamak üzere Osmanlı Devleti'nin çeşitli değerlendirmeler

² M. Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, Cilt 2, Çev. Mehmet Nihat, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1927, s.404

³ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s.187

⁴ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, Çev: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.50

⁵ Yalçın Sankaya, *Tarihî ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s.36

yaptığını görüyoruz. Bu cümleden olmak üzere Osmanlı Devleti'nin, İran'ın nüfusu hakkında sahip olduğu bilgileri zikredebiliriz. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu askerî ve istihbarî raporlara göre İran'ın nüfusu 9 milyondur.⁶ Başka kaynaklara bakıldığında bu konuda farklı rakamların yazıldığını görmek mümkündür: Blaga'ya göre 10 milyondan fazla olan nüfus⁷, Abrahamian'a göre⁸ 12 milyon altındaydı, Larcher ise bu konuda 9 milyon rakamını veriyor.⁹ Bir subay olan ve muhtemelen Genelkurmay Başkanlığı'nın direktifiyle "Büyük Harpte İran Cephesi"ni yazan Mehmed Kenan ise 13 milyon rakamını vermektedir. Ona göre bu nüfusun %40-45'i Acem, %35-40'ı Türk, %15'i Kürt ve Lor, %4'ü Arap, %1'i Ermeni, Nasturî ve Yahudi'dir.¹⁰

İran'da mevcut olan bu etnik kimlikler de kendi içlerinde aşiretlere ayrılıyordu. Savaş yıllarında muharip kuvvetlerin kullanmak istedikleri bu aşiretler hakkında da teferruatlı istihbarat bilgileri mevcuttur. Almanlar tarafından hazırlanmış olan bu raporlardan biri, İran'daki aşiretlerin isimleri, yaşadıkları bölgeler, silahları ve savaş kabiliyetleri hakkında etraflıca mâlûmat vermektedir.¹¹

Osmanlı genelkurmayı, İran ordusunun durumu, idaresi, eğitimi, silahları, miktarı, kabiliyeti ve hatta kıyafetleri hakkında da fevkalâde tafsilatlı raporlara sahiptir.¹² Bu raporlardan anlaşıldığına göre resmî listelerde İran ordusunun miktarı, 50 bin kişilik ihtiyat kuvvetleriyle birlikte 150 bindir.¹³ Bu ordunun büyük bölümü aşiret kuvvetlerinden oluşmaktadır. Yine resmî kayıtlara göre bu ordunun bütçesi 2.500.000 Tümen (27.850.000 Frank) idi. Ancak kâğıt üzerinde büyük bir güç olan bu orduya gerçek hayatta tesadüf etmek mümkün değildir. Zira İran'da askerlik işlerini tanzim

⁶ *İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale*, Karargâh-ı Umûmî İstihbarat Şubesi, 1331 (Kitabın sayfaları numaralandırılmamıştır.)

⁷ Rafael Blaga, *İran Halkları El Kitabı*, Yayınevi ve Yeri Yok, 1997, s.29 (1899'da 9,9 milyon, 1929'da 12,42 milyon)

⁸ Abrahamian, *a.g.e.*, s.2

⁹ Larcher, *a.g.e.*, II. Cilt, s.406

¹⁰ Mehmed Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 1, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği, Ankara 1928, s.38

¹¹ BOA, HR.SYS: D: 2338, G: 58. Almanca olarak düzenlenmiş olan bu belge Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde Klasör:250, Dosya: 1040, Fihrist: 14 kaydıyla bulunmakta olup, söz konusu belgenin içeriğiyle ilgili teferruatlı bilgi için Barış Metin'in, "*Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dinî ve Siyasî Nüfuz Mücadeleleri*" adlı tezinin 8. sayfasına bakılabilir.

¹² Karargâh-ı Umûmî İstihbarat Şubesi tarafından tertip edilen şu risale ve kitaplar bu durumu ispat ediyor: *İran Ordusu Tarihçesi*, Matbaa-i Askeriye, 1326; *İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale*, Karargâh-ı Umûmî İstihbarat Şubesi, 1331; *İran'a Dair Askerî Raporlar*, Cilt 1, 2, İstanbul Matbaa-i Askeriyesi, 1332

¹³ *İran'a Dair Askerî Raporlar*, Cilt 1, s.3

eden muayyen bir kanun yoktur. Hükümet asker toplama işiyle uğraşmaz, taburlar yerel düzeyde teşekkül eder. Ordunun başında harbiye nazırı demek olan “sipahsalar” vardır. Ancak harbiye nazırı sadece Tahran'daki askerî birlikler üzerinde nüfuz sahibidir. Ordunun bir erkân-ı harp dairesi dahi yoktur.¹⁴

İran'da o dönemde kullanılan asker toplama usûlü, hicrî 1288'de (m. 1871-1872) teessüs etmiştir. Buna göre her köy, kasaba, nahiye vs. vergi karşılığında (senelik 100 Tümen=1 Nefer hesabıyla) kendi askerini beslemektedir. Bu askerlerin toplanmasında ve sevkinde de sıkıntılar vardır. Hükümet sadece bir taburun gideceği yeri ve zamanı bildirir. Askerler toplandıktan sonra silah dağıtılır. Çok yüzeysel bir biçimde yapılan yoklamalarda çoğu kez çocuklar ve ihtiyarlar da asker olarak sıraya girer.¹⁵

Ülkede düzenli sayılabilecek tek askerî birlik, Rusların kurduğu ve doğrudan doğruya kumanda ettiği Kazak tugayıdır. 120.000 Tümen (1.336.000 Frank) bütçesi olan Kazak tugayının 1200 süvari, 250 yaya ve 300 topçu neferi vardır. Tabîî tugayın sahip olduğu bu nefer sayısı muhtelif zamanlarda artmış ya da azalmış olabilir.

Ordu hakkında verilen bu bilgilere ek olarak, aynı raporlarda İran'da askerî kabiliyete etki eden konular hakkında şunlar kaydediliyor:

İran'daki yollar ve ulaşım: Arabalar için müsait en muntazam şose, Enzeli-Reşt-Tahran ve buna bağlı olan Kazvin-Hemedan şoseleridir. Arabaların geçişine müsait diğer şoseler Tahran-Kirmanşah, Tahran-Meşhed, Tahran-Tebriz ve Tahran-İsfahan arasındadır.

İran ordusunun kabiliyeti hakkında da şu bilgiler verilmektedir: Piyade topçusu sadece belli yerlerde savunma için elverişlidir. Aşiret süvarileri faal, cevval ve cesurdur. Bunlara karşı erzak ve mühimmat kolları sağlam tutulmalıdır. İran'ın genelinde halk, son sistem toplardan korkar. İran köy ve kasabaları çok fakir ve erzaksızdır. Bu konuda tedbirli olunmalıdır. İş görür bir hastane yoktur.¹⁶

Verilen bu bilgiler, Osmanlı Devleti'nin, İran'a dair askerî ve istihbarî raporları büyük bir titizlikle tuttuğunu gösteriyor. Ancak bu noktada birtakım istihbarî zaafıların da ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Zira İran hakkında hazırlanan raporların kimi zaman birbiriyle çelişen bilgiler içerdiğini görüyoruz. Meselâ raporlardan birinin¹⁷ ilk cümlesi şöyledir: “*Gayr-ı mütevazın bir kudret-i maliye ve seciye-i milliyede husûle gelen*

¹⁴ *İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale* (Kitabın sayfaları numaralandırılmamıştır.)

¹⁵ *İran Ordusu Tarihçesi*, s.4-6

¹⁶ *İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale* (Kitabın sayfaları numaralandırılmamıştır.)

¹⁷ *İran'a Dair Askerî Raporlar*, Cilt 1, s.3

tereddüt ve noksanlar, İran'da müstakil bir ordu teşkilatını müşkül bir vaziyete ilka etmiştir.” Yani İran'da güçlü ve bağımsız bir ordunun teşkilatlandırılması oldukça zordur. Oysa Osmanlı Devleti'nin Tahran Ateşemiliteri Fevzi Bey, 14 Eylül 1333 (1917) tarihinde İran hakkında hazırlamış olduğu raporun ilgili kısmında İran askerinden övgüyle bahsetmektedir. İranlıların askerlik mesleğine fevkalâde yatkın olduğunu söyleyen ateşemiliter, şayet birkaç subay eğitim verirse, muntazam bir İran ordusunun çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁸ Bir başka belgede¹⁹ ise İran'daki aşiret kuvvetlerinin ancak para karşılığında toplanabildiği yazmaktadır. Üstelik bu askerler, bir çatışma çıktığı anda harp sahasını terk etmektedir. Bu durum, Lord Curzon'un İran halkı için yaptığı şu tespiti doğrular niteliktedir:

*“İranlılar, memleketleriyle müftehir ve İranîlerin milletlerin birincisi olduğuna kani iseler de, oralarda vatanperverlik acınacak kadar az ve zayıftır. Memleketin istiklâlini teyit için kılıçlarını kınından çekeceklerin miktarı yüzde bir nispetinde bile değildir.”*²⁰

Görülüyor ki İran'ın askerî kabiliyeti hakkında zaman zaman birbiriyle tamamen zıt istihbaratlar verilmektedir. Başlangıçta İran'ın pek çok açıdan askerî kıymet olarak zayıflığı vurgulansa da harp boyunca bu bilginin tersine bir zorlamayla İran'da bir ordu teşkil etmek için büyük çaba harcanacaktır.²¹

İran'daki Osmanlı Memurlarının Durumu

Hiç şüphe yok ki, Osmanlı Devleti'nin İran'da ve sâir mahâllerde vazife yapan memurları fevkalâde vatanperver insanlar olabilir; fakat bu memurlar ne kadar liyakatli ve vatanperver olurlarsa olsunlar, sistemli ve teşkilâtli bir çalışma imkânından mahrumdular.²² Bu sebeple çoğu kez birbirinden kopuk faaliyetlerde bulunmuşlar, birbirine zıt istihbarat ve mütalâalara sahip olmuşlardır. Üstelik bu durum, kimi zaman memurlar arasında çekişmelere de sebep olmuştur. Örneğin Kirmanşah şehbenderi, Tahran'daki Ateşemiliter Fevzi Bey'in aleyhinde çalıştığından ve kendisini şehbenderlikten aldirmakla tehdit ettiğinden şikâyetle, faaliyetlerinin civardaki kumandanlıklara sorularak İran'da başka bir yere tayin edilmesi hakkında Hariciye Nezareti'ne başvuruda bulunmuştur. Bu başvuruyu karşısında Fevzi Bey'in görevinin sırf askerî olduğu, Hariciye Nezareti'nin bu hususta kendisine

¹⁸ BOA, HR.SYS. D: 2340, G: 44

¹⁹ BOA, HR.SYS. D: 2337, G: 4

²⁰ Lord Curzon'un İran adlı kitabından nakille Mehmed Kenan, *a.g.e.*, Cilt 1, s.25

²¹ BOA, HR.SYS. D: 2294, G: 3; BOA, HR.SYS. D: 2423, G: 35

²² Bu hükme örnek teşkil edecek bir çalışma olarak bkz: Sadık Sarısamam, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz ile İrtibatlı Bazı Teşkilât-ı Mahsûsa Faaliyetleri”, *OTAM*, Sayı 7, Ankara 1996, s.209-217

emir vereceği, şahsî alınganlıklardan sakınarak bu mühim vazifeyi aksatmaması merkez tarafından tavsiye edilmiştir.²³

Buna benzer bir sürtüşme, Fevzi Bey'le XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey arasında yaşanmıştır. Ali İhsan Bey, 21 Ağustos 1916 tarihinde Fevzi Bey'e gönderdiği telgrafta, "sizin teşkilat işleriniz o kadar ağır gidiyor ki, biz Bahr-ı Hazar sahiline varacağız, hâlâ siz bize bir faide-i fiiliye temin edemeyeceksiniz. Nitekim Kirind'e gelmeniz bana faideden ziyade zarar verdi..." diyerek şikâyette bulunmaktadır.²⁴

Üstelik Ali İhsan Bey'in çekişme içinde olduğu tek kişi Fevzi Bey değildir. Hatıratlarından anlaşıldığı kadarıyla Ali İhsan Bey'le, o dönemde 6. Ordu Kumandanı olan Halil Paşa arasında da derin bir uyumsuzluk yaşanmaktadır. Ali İhsan Sabis, bilhassa XIII. Kolordu'nun Rus tehdidini bertaraf ettikten sonra İran içlerinde ilerlemesini büyük bir basiretsizlik olarak nitelemektedir.²⁵

Bunlara benzer bir başka olumsuz örnek, "Afgan Heyet-i Mahsûsası" sıfatıyla İran'a giren memurlar arasında yaşanmıştır. Heyetin başkâtibi olan Nedim Bey, tedbirsiz tavırları nedeniyle heyetin başında bulunan Abdullah Efendi'den şikâyet etmektedir. Nedim Bey'in konuyla ilgili olarak gönderdiği telgrafın son cümlesi, "Abdullah Efendi'den katiyen tehlis buyurulmaklığımı bilhassa istirham ederim" şeklindedir.²⁶

9 Ekim 1915 tarihli bir başka belgede ise Nedim Bey'in şikâyetçi olduğu Abdullah Efendi'nin Hemedan ve Sine'de edindiği mütalâalara tesadüf ediyoruz. Abdullah Efendi'ye göre İran hükümeti her ne kadar Ruslardan korktuğu için bîtarafılığı tercih etse de, İran halkı "Osmanlı eliyle cihada girmek hususunda müttefiktir. İran'da bir taraftan İngiliz ve Rus düşmanlığı artarken diğer taraftan Almanlar büyük paralar harcayarak halkı onların aleyhine teşvik etmektedir. Abdullah Efendi'ye göre Almanların başarıya ulaşabilmeleri, ancak Osmanlıların devreye girmesiyle mümkün olacaktır. Zira yine ona göre –en azından zikredilen bölgede– "herkes Osmanlı'ya perestişkâr, cihada ve ittihada taraftardır."²⁷ Abdullah Efendi'nin

²³ BOA, HR.SYS. D: 2424, G: 68

²⁴ Barış Metin, a.g.t. s.131

²⁵ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, Cilt 3, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s.157 ve 336 vd. Halil Paşa'nın hatıralarında doğrudan doğruya bu döneme ait bir ihtilâfa işaret edilmemektedir. Ancak Cihan Harbi'nden sonraki döneme ilişkin olarak verilen bilgilerden, iki büyük komutan arasındaki soğukluğa delil olabilecek emareler sezilebilmektedir. Bkz: Taylan Sorgun, *Halil Paşa İttihat ve Terakkî'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, s.276 vd.

²⁶ BOA, HR.SYS. D: 2312, G: 1

²⁷ BOA, HR.SYS. D: 2338, G: 81

kendinden fevkalâde emin bir şekilde dile getirdiği bu mütalâaların çok isabetli olmadığını, daha sonra yaşanan vekayi ispat edecektir.

İran'da faaliyet gösteren memurların bu durumu, Osmanlı Devleti'nin İran siyasetindeki başarısızlığının tâlî de olsa bir sebebi olarak değerlendirilebilir.

İran Siyasetinde Muhatap Alınan Kişi ve Gruplar

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, Rusya, Almanya ve Osmanlı devletleri, İran siyasetlerinde fayda temin etmek için sadece merkezî hükümetle ve şahla muhatap olmamışlardır. İran'da güç sahibi olan siyasî partiler, yerel idareciler ve aşiretler, söz konusu devletler nezdinde birer muhatap olarak kabul görmüşlerdir.

İngilizler, İran'da oldukça akılcıca bir siyaset takip ederek bilhassa nüfuzları altındaki bölgelerde aşiretleri kullanmışlardır. Ancak İngiltere'nin İran'daki asıl muhatabı çoğu zaman merkezî hükümet ya da devletin yerel kurumları olmuştur. İngilizler, Rus ihtilâlden sonra İran'ın kuzeyine yerleşebilmek için de Ermeniler ve Nasturîler üzerinde faaliyette bulunmuştur.

Rusya ise yerel unsurları hem Osmanlı'ya hem Almanya'ya karşı kullanmış, aynı zamanda bunlar üzerinden İran'a da baskı yapmıştır. Bunun yanı sıra İran'a verdiği askerî destekle Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin girişimlerini engellemeye çalışmıştır. Başta Ermeni ve Nasturîler olmak üzere etnik grupları ve aşiretleri kullanmaya çalışan Rusya, İran'ın sınıra yakın bölgelerini işgâl ederek buralarda tahribata sebep olmuştur.

Almanya'ya gelince, bu devlet İran'da daha çok siyasî grupları ve aşiretleri muhatap olarak kabul etmiştir. Savaşın başında Almanların, Demokratları kendi emelleri için kullandığı görülmektedir. Demokratlarla karşılıklı özel menfaat esasına dayalı bir anlaşma dahi yapmışlar ve hatta Alman-İran Komitesi'ni kurmuşlardır. Burada Demokratların vazifesi kamuoyunu Almanlar lehine çevirmek, komitenin rolü ise Osmanlılar aleyhine çalışmaktır. Demokratların Almanlara yaklaşmaları üzerine İtidal Fırkası taraftarları da Osmanlılara yaklaşmak istemişlerdir. Hem şahı ve merkezî hükümeti muhatap alan, hem de aşiretler üzerinde faaliyet göstererek²⁸ çok yönlü bir siyaset izlemeye çalışan Osmanlı Devleti tarafından, İtidal Fırkası'nın bu talebine şöyle cevap verilmiştir: Biz İran'da

²⁸ Osmanlı Devleti'nin İran aşiretleriyle kurduğu ilişkiler için bkz: Sadık Sarısamam, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası", *OTAM*, Sayı 8, Ankara 1997, s.295-318 ve Sadık Sarısamam, "I. Dünya Savaşı'nda İran Avşarları ve Türkiye (1914-1917)" *Türkler*, Cilt 13, Ed. Salim Koca v.d. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.440-452

özel menfaatler ve gizli maksatlar takip etmiyoruz. İran'ın genel menfaatlerine münhasır olan politikamızda ise yalnız İtidaliler ile değil, Demokratlarla da ve hatta siyaseten her sınıf halk ile, bütün İran ile çalışmak ve İran'ın ruhunu takviye etmek isteriz. İran'ın genel menfaatleri için çalışan her parti, tabiatıyla kendi yolunda bizi bulur. Özel anlaşmalara gerek yoktur. Bir grubu kendimize bağlamak için diğer grupları şüpheye düşürmek istemeyiz.

Osmanlı Devleti'nin bu politikası kısa zamanda İran'da makes bulacaktır. Demokratlar içinde doğrudan doğruya Almanlardan menfaat gören birkaç kişi ve yine Almanlardan maaş alan on beş kadar komite üyesi hâricinde büyük çoğunluk Osmanlı lehine dönmüştür.²⁹

Osmanlı ve Almanya'nın İran'da muhatap kabul ettiği önemli bir isim de Nizamüssaltana'dır. Eski bir vali olan Nizamüssaltana, İran'da teşkil edilmeye çalışılan askerî kuvvetlerin kumandanı sıfatı verilerek Almanların teveccühüne mazhar olmuş birisidir. Bir muhatap olarak ele aldığımız Nizamüssaltana'nın faaliyetleri hakkında burada bilgi vermek saded hâricine taşmak olacaktır. Ancak İsmail Hakkı Okday'ın³⁰ hatıratından bir bölüm nakletmeden de geçemeyiz. Zira bu bilgiler bize, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran siyasetindeki başarısızlığın arkasında yatan zaafı gösterir mahiyettedir. Okday şöyle yazıyor:

“Von der Goltz Paşa bir gün Kasrışirin'de bir İranlı aşiret reisi olan Nizamüssaltana adındaki sergerdenin Alman misyonuna yardım ettiği için Almanya İmparatoru II. Wilhelm tarafından Demir Salib nişanıyla mükâfatlandırılması emrini almıştı. Kendisine ayrıca imparatorun şahsî hediyesi olarak pırlantalı bir saat de verilmesi tembih edilmişti. Paşa, Birinci Rütbedeki Demir Salib Nişanı'nı göğsüne takmak ve pırlantalı saati hediye etmek maksadıyla Nizamüssaltana ile buluşmuştu. Bu sırada ben ve Kurmay Başkanı Kâzım Karabekir Bey hudutta, Hanekin'de kalmıştık. Paşa'ya, Alman yaveri Restorff refakat ediyordu.

Von der Goltz Paşa avdette bana şunları söyledi: Herife hediyeleri verdim. Bir de ne göreyim? Adamın göğsünde Rusların Saint Georges Harp Nişanı takılı durmuyor mu? Gayet tuhaf oldu. Birbiriyle savaş hâlindeki iki düşman imparatorluğun harp nişanlarının aynı adamın göğsünde yan yana sallandıklarını görmek garibime gitti. Demek ki Nizamüssaltana iki taraflı çalışıyor, yalnız

²⁹ BOA, HR.SYS. D: 2340, G: 44

³⁰ İsmail Hakkı Okday, Vahideddin'in damadı ve VI. Ordu Kumandanı Goltz Paşa'nın yaveri ve kurmay heyeti üyesidir.

*bize değil düşmanlarımız olan Ruslara da yardım ediyor ki, çarın böyle bir iltifatına nail olabilmiş. Doğrusu şaşım...*³¹

Aynı Nizamüsaltana, Ali İhsan Sabis'e göre İran ateşemiliterimizle birlikte aldatici sözler sarfederek Enver Paşa'yı ve Almanları yanlış istikametlere sevk etmiştir. Sabis hatıralarında şöyle yazmaktadır:

*"... Bu esnada Acem politikacılarının başı palavracı Nizamüsaltana yanıma geldi. Bu adamı takdir ettim. Yanlış ve mübalağalı haberler ile ortalığa velvele verdiklerini söyledim, adeta bu ahmak adamı Bakuba'dan koğdum."*³²

İncelediğimiz dönemin yakın şahitleri, Osmanlı Devleti'nin İran siyasetinde muhatap aldığı en önemli kişiyi böyle tavsif ediyor. Bir an için verilen bilgilerin ve sunulan mütalâaların tamamen taraflı ve yanlış olduğunu düşünsek bile, Osmanlı siyaseti açısından durum hiç de iç açıcı değildir. Zira böyle bir durumda bile en iyi ihtimâlle, İran siyasetinde mesai ortaklığı yapan kişilerin birbirleriyle tamamen uyumsuz olduklarını kabul etmiş oluruz.

"Bozgunda Fetih Rüyası": Afganistan'da Ordu Kurma Planları

Birinci Dünya Savaşı'nda müslüman devletlerin ve toplumların ayaklandırılması, Almanya'nın savaş planları içinde önemli bir yer tutar. Savaşın başladığı dönemde Almanya Dışişleri Bakanlığı'nda müsteşar olan Oppenheim, bu konuda imparatora tafsilatlı raporlar sunmuştur. Bu raporlarda öne çıkan temel öneri, savaşın başarılı bir biçimde sonuçlandırılabilmesi için Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar müslüman halkların ayaklandırılmasıdır. Bu ayaklanmaların gerçekleşmesi sûretiyle Osmanlı Devleti, İran ve Afganistan'la birlikte Rusya ve İngiltere'ye karşı bir ittifak cephesi oluşturacaktır.³³

Almanya'nın sahip olduğu bu düşünceler, Enver Paşa'nın da teveccühünü kazanmıştır.³⁴ Böylelikle Afganistan'la münasebet tesis etmek

³¹ İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1975, s.261

³² Sabis, *a.g.e.*, s.185

³³ Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.35

³⁴ Enver Paşa, Almanların pek çok olumsuz yaklaşımlar sergilemelerine rağmen İran siyasetinde mutlaka Almanlarla birlikte hareket edilmesi gerektiği görüşündedir. Enver Paşa, 28.5.1916 tarihinde amcası Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta aynen şu ifadeleri kullanmaktadır: *"İran'ı harp esnasında Ruslar'dan ve İngilizler'den kurtarmak kâfi değildir. İran'ın gelecekte de mülki tamamiyetini teminat altına almak lâzımdır. Bu mesuliyeti, müttefiklerimizden ayrı olarak üstümüze almak, Ruslar'ın ve İngilizler'in ileride vukû bulacak müdahale ve tecavüzlerine karşı İran'ın müdafaaasını, yalnız ordumuza yüklemek demektir ki,*

ve Afgan ordusunu ıslah eylemek gibi bir vazife ile Afganistan'a gidecek heyetler oluşturulmuştur.³⁵ Muhtelif zamanlarda oluşturulan ve en önemlisinin başında Rauf Orbay'ın bulunduğu bu heyet ve müfrezelerin³⁶ faaliyetleri konumuzun dışında olmakla beraber burada Afganistan planlarının gerçekleştirilebilir olup olmadığını sorgulamak ve Afganistan'ın o dönemdeki durumunu ve taleplerini ele almak istiyoruz.

16.12.1916 tarihli ve Altıncı Ordu Kumandanı Halil imzalı telgraftan anlaşıldığına göre Afgan emiri tarafından özel olarak görevlendirilmiş bir memur olan Prens Serdar Abdülmecit, Bağdat'a gelmiş ve Halil Paşa'yla görüşmüştür. Bu görüşmenin içeriğiyle ilgili bilgiler ihtivâ eden telgrafa göre, harp başlangıcında Afganistan'a ulaşan Alman heyetinin Afgan emiri tarafından çok da iyi karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, Alman heyetinin İttifak devletleri adına değil, kendi devletleri adına hareket ediyor olmasıdır.

Prens Serdar, Alman heyetinin salimen İran'a gönderilmelerinden sonra, Afgan emirinin kendisini Osmanlı ordusunun bulunduğu bir mahâlde yahut İstanbul'a gitmek üzere memur tayin ettiğini bildirmektedir. Bu yolla halife sıfatıyla Osmanlı padişahına resmî bir vesika gönderilecektir. Bu vesikada Afgan emiri, Belçika ve Sırbistan gibi küçük hükümetlerin savaşın hemen başında ortadan kaldırıldığını, kendisinin İslâm âlemine yardımcı olmak niyetinde olmasına rağmen aynı akıbete uğramaktan korktuğunu söylemektedir. Afganistan'ın İngilizler'i ve Ruslar'ı düşman olarak gördüğünü, ancak Afgan ordusunun bu büyük güçlerle savaşacak hâlde olmadığını belirtmektedir.

Emirin fikirlerini aktaran Prens Serdar'a göre Afganistan, zannedildiğinden çok daha önemlidir. "Eğer Romanya'yı elde etmek için yapılan fedakârlıklar Afganistan için yapılsaydı, Romanya'nın dört misli bir kuvvet ele geçirdi." demektedir. Afganistan'ın yedi, Türkistan'ın beş ve

bu, devletin istikbâlini tehlikeye atmak olur. Bunun için, İran dâhilindeki harbimize, Almanları da beraber sürüklemek ve birlikte hareket etmek, gelecekteki menfaatlerimiz itibarıyla zarurîdir. Binaenaleyh Avusturyalılar gibi, İran harekâtından el çekmek arzusunu gösteren Almanlar'ı teşvik ve tergib ile bizimle birlikte sürüklemek hususunda mesai sarfetme gayretinde bulunmamızı rica ederim." (Aydemir, a.g.e., s.197)

³⁵ Rauf Orbay, a.g.e., s.17

³⁶ Bu müfrezelerden bazıları hakkında bilgi için bkz: İsrâfil Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi", *OTAM*, Sayı 3, Ankara Ocak 1992; Sadık Sarısaman, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, Sayı 16, Kasım 1997

Kafkasya'nın sekiz milyon nüfusu olduğunu vurgulayan Serdar, Hindistan'ın kuzeyinde iki milyona yakın savaşçı müslümanın da Afganistan'la ittifak içinde olduğunu belirtmekte ve son olarak harbi bitirecek olan müslüman ayaklanmaları için Afganistan'ın Osmanlı Devleti'ne yardım etmek arzusunda olduğunu bildirmektedir.

Prens Serdar Abdülmecit, bu iyi niyet beyanlarından sonra Afganistan'ın durumuna ilişkin bilgiler de aktarmaktadır. Buna göre Afgan milleti emire kayıtsız şartsız itaat etmektedir. Ordu gelişmiş olmasa da intikama ve infaza alışkındır, dolayısıyla kısa zamanda iyi bir ordu oluşturulabilir. Devletin askerî ve mülkî idaresi tamamen hanedan mensuplarının elindedir. Afgan subayları alaylıdır ve birkaç Osmanlı subayından başka ehliyetli subay yoktur. Ordunun yüz elli bin kadar tüfeği vardır. Bunun yirmi bini memleket dâhilinde yapılmış, gerisi İngilizler'den ve Almanlar'dan alınmıştır. Bu tüfeklerin bir kısmı tek ateşli, bir kısmı ise beş veya on fişek alır cinstendir. Dışarıdan alınan tüfekler için tüfek başına bin mermi satın alınmıştır.

Serdar, verdiği bu bilgilere dayanarak mevcut silah gücüyle Afgan ordusunun savaşamayacağını söylemektedir. Ancak Osmanlı hükümeti Afganistan'a kâfi derecede silah, cephane ve subay gönderirse, birkaç ay zarfında üç yüz bin kişilik bir ordunun halifenin emrinde savaşabileceğini de iddia etmektedir. Bütün bunlar karşılığında Afganistan'ın istediği tek şey, Belucistan üzerinden denize inmektir. Afgan emirine göre Afganistan'ın gelişmesi denize inmesine, bu ise Belucistan'ın kendilerine bırakılmasına bağlıdır.

Prens Serdar Abdülmecit, Afgan emirinin memur-ı murahhası sıfatıyla yukarıdaki beyanlarını, Kirmanşah'ta, Alman devleti maslahatgüzarı Mösyö Nadoleti'ye de tekrar etmiştir.³⁷

Yukarıda verilen bilgiler de açıkça gösteriyor ki, Osmanlı ve Alman devletlerinin, Afganistan planlarını gerçekleştirmek için iyi niyetlerden ve ümitlerden başka birşeyleri yoktur. Afganistan'ın savaşa katılmak için talep ettiği silah, cephane ve subayı bu ülkeye göndermesi beklenen Osmanlı Devleti, bunu başarabilecek hiçbir maddî vasıtaya sahip değildir.³⁸ Üstelik Afganistan'a açılan İran koridoru kuzeyden Ruslar, güneyden İngilizler tarafından tutulmaktadır. Bu imkânsızlıkların üzerine bir de Osmanlı

³⁷ BOA, HR.SYS. D: 2294, G: 5

³⁸ Rauf Orbay hatıralarında, kendisini bir seferî kuvvetin başında Afganistan'a göndermek isteyen Enver Paşa'ya şöyle demektedir: "Afganistan denen yerin adından başka nesini biliyoruz Paşam?... Şu anda oranın haritadaki yerini bile gözümün önüne getiremem. Nereden, ne ile, nasıl gidilir, hangi yolların ucundadır, meçhûlüm... Müsaadenizle Amerika tarihiyle mi gitsem acaba?" (Orbay, a.g.e. s.17-18)

Devleti'nin, birbirinden binlerce kilometre uzaklıktaki cephelerde çektiği savaş yükünü eklersek, Afganistan için düşünülen planların gerçekleşmesinin ne denli zor olduğunu bir kez daha görebiliriz.

Bütün bu bilgilerin ardından son bir vurgu daha yapmak gerekir ki, o da Osmanlı Devleti ile Almanya arasında yaşanan çekişmedir. İki müttefik devlet olan Osmanlı ve Almanya, harp boyunca İran'daki faaliyetleri sırasında İngiltere ve Rusya'yla olduğu kadar birbirleriyle de rekabet hâlinde olmuşlardır. Esasen muhtevası itibarıyla bu çalışmanın sınırlarını aşan bir konudur, dolayısıyla şu örneği vererek bu bahsi geçebiliriz. 12 Eylül 1333 tarihli raporunda Fevzi Bey, "Şarktaki Muhaliflerimiz" başlığı altında, "İran'a gittiğim zaman ilk muhalif olarak önüme Alman siyaseti çıkmıştır." diye yazar.

Fevzi Bey, Almanların hedefi hakkında da şunları ekler: Almanlar, İran'da Rusların ve İngilizlerin nüfuzunu tamamen ortadan kaldırmak istiyor; fakat aynı zamanda onların yerini Osmanlı nüfuzunun almasına da engel olmaya çalışıyordu. Bunun için de milyonlar harcıyordu. Almanların hayli ilginç propagandalarına tesadüf etmek mümkün oluyordu. Almanlar, harbin başlarında İranlılara şu telkinlerde bulunmaktadırlar: İngilizler ve Ruslar, İran'ı istilâ etmiş olsa bile bir müddet sonra çekilip gideceklerdir. Üstelik giderken de geride bir medeniyet bırakacaklardır. Oysa onların yerini Osmanlı alırsa, hem İran'ı tamamen ilhak eder hem de ülkeyi viraneye çevirir. Zaten Osmanlıların amacı da budur; yani İran'ı ilhak etmek, şifliği sünîliğe kalbetmektir.³⁹ Bu örnekten de açıkça anlaşılıyor ki, Osmanlı memurları için tek rakip kuvvet İngilizler ve Ruslar değil, aynı zamanda Almanlardır. Yukarıda işaret etmeye çalıştığımız üzere Osmanlı memurlarının kendi aralarındaki çekişmeler de işin cabasıdır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın da desteğiyle halifeliğin nüfuzundan yararlanmak ve İngiliz, Fransız ve Rus sömürgesi altında bulunan coğrafyalardaki Müslümanları ayaklandırmak gibi çok büyük bir hedefe sahiptir. Osmanlı Devleti'nin bu hedefi, savaş boyunca siyasî, askerî, diplomatik ve istihbarî vasıtalarla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu politikanın en büyük destekçisi ve finansörü ise Almanya'dır.

İran, Osmanlı Devleti'nin takip etmeye çalıştığı bu büyük politikanın adeta ilk uygulama alanı, ilk laboratuvarı gibidir. Savaş boyunca İran coğrafyasında bu yönde faaliyetlerde bulunulmuştur. Ancak yapılan siyasî

³⁹ BOA, *HR.SYS.* D: 2340, G: 44

hamlelere, diplomatik girişimlere, düzenlenen askerî operasyonlara ve yapılan vaadlere rağmen bu coğrafyada söz konusu politikadan etkin bir sonuç alınamamıştır.

Bu başarısızlığın arkasında çeşitli sebepler vardır. Kuşkusuz bu sonucun ortaya çıkmasındaki en önemli sebep, İngiltere ve Rusya'nın İran üzerinde oluşturduğu baskıdır. Bu iki devlet, savaştan çok daha evvel İran'ı nüfuz bölgelerine ayırarak kontrolleri altına almışlardır. Osmanlı Devleti'ni bu bölgede başarısızlığa düşüren en önemli faktörün bu olduğu söylenebilir.

Şüphesiz, umulan başarıların elde edilememesinin bir diğer önemli sebebi de Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu maddî imkânsızlıklardır. Her ne kadar bütün Müslümanları cihat bayrağı altında toplamak büyük bir hedef olsa da, bu büyük hedefe ulaşmayı sağlayacak olan maddî vasıtalar mevcut değildir. Bu da Osmanlı Devleti'nin başarısızlığının en önemli faktörlerinden birisidir. İttihâd-ı İslâm siyasetinin İran'da başarısızlığa uğramasının buna benzer sebebi de, bu coğrafyada faaliyette bulunan Osmanlı sivil ve asker memurlarının içinde bulunduğu uyumsuzluklardır. İran'da faaliyet gösteren Osmanlı memurları, zaman zaman birbiriyle tamamen zıt, bazen abartılı istihbaratlar vermektedir; esasen bu, yapılan işin tabiatı gereği normal bir durum olarak kabul edilebilir. Anormal olan, zaten pek çok maddî imkânsızlık sebebiyle koordinasyonsuz bir biçimde hareket eden bu kadroların, birbirleriyle çekişme içinde olmalarıdır. Bu durumun, İran cephesindeki başarısızlığın önemli sebeplerinden birisi olduğu şüpheden âzâdedir.

Son olarak Osmanlı ve Alman devletlerinin aralarında yaşanan rekabetin de İran cephesinde çok ciddi bir zafiyet oluşturduğunu söyleyebiliriz. Zira bu iki müttefik devlet, İngiltere ve Rusya'ya karşı vermiş oldukları mücadeleyi benzer bir biçimde kendi aralarında da yaşamışlardır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, *HR.SYS.* D: 2294, G: 3; BOA, *HR.SYS.* D: 2294, G: 5; BOA, *HR.SYS.* D: 2312, G: 1; BOA, *HR.SYS.* D: 2337, G: 4; BOA, *HR.SYS.* D: 2338, G: 58; BOA, *HR.SYS.* D: 2338, G: 81; BOA, *HR.SYS.* D: 2340, G: 44; BOA, *HR.SYS.* D: 2423, G: 35; BOA, *HR.SYS.* D: 2424, G: 68

II. Telif ve Tetkik Eserler

ABRAHAMİAN, Ervand, *Modern İran Tarihi*, Çev: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985

BLAGA, Rafael, *İran Halkları El Kitabı*, Yayınevi ve Yeri Yok, 1997

Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006

ÇOLAK, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006

İran'a Dair Askerî Raporlar, Cilt 1, 2, İstanbul Matbaa-i Askeriyesi, 1332

İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, Karargâh-ı Umûmî İstihbarat Şubesi, 1331

İran Ordusu Tarihçesi, Matbaa-i Askeriye, 1326

KELEŞİYLMAZ, Vahdet, *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999

KURTCEPHE, İsrail-BALCIOĞLU, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi", *OTAM*, Sayı 3, Ankara Ocak 1992

LARCHER, M. *Büyük Harpte Türk Harbi*, Cilt 2, Çev. Mehmet Nihat, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1927

Mehmed Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 1, *Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği*, Ankara 1928

METİN, Barış, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran'da Etnik, Dinî ve Siyasî Nüfuz Mücadeleleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)

OKDAY, İsmail Hakkı, *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1975

ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul 1993

- SABİS, Ali İhsan, Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi, Cilt 3, Nehir Yayınları, İstanbul 1991
- SARIKAYA, Yalçın, Tarihî ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008
- SARISAMAN, Sadık, "I. Dünya Savaşı'nda İran Avşarları ve Türkiye (1914-1917)" Türkler, Cilt 13, Ed. Salim Koca v.d. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.440-452
- SARISAMAN, Sadık, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz ile İrtibatlı Bazı Teşkilât-ı Mahsûsa Faaliyetleri", *OTAM*, Sayı 7, Ankara 1996, s.209-217
- SARISAMAN, Sadık, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası", *OTAM*, Sayı 8, Ankara 1997, s.295-318
- SARISAMAN, Sadık, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, Sayı 16, Kasım 1997
- SORGUN, Taylan, Halil Paşa İttihat ve Terakkî'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yayınları, İstanbul 1997